

Осмонова Чолпон Маратовна
«Аймак таануу» кафедрасынын
улук окутуучусу
«Кыргызстан эл аралык университети» ОИӨК
Осмонова Чолпон Маратовна
Старший преподаватель кафедры «Регионоведения»
УНПК «Международный университет Кыргызстана»
Osmonova Cholpon Maratovna
senior teacher, Regional Studies Department
ERPC “International University of Kyrgyzstan”
e-mail: ch.osmonova@mail.ru
Tel: +996(705)080865

СӨЗ ОЮНУ ЖАНА АНЫН КЫТАЙ МАДАНИЯТЫНДАГЫ МААНИСИ

ИГРА СЛОВ И ЕЕ СМЫСЛОВАЯ ЗНАЧИМОСТЬ В КИТАЙСКОЙ КУЛЬТУРЕ

PLAY ON WORDS AND ITS SEMANTIC SIGNIFICANCE IN CHINESE CULTURE

Аннотациясы: Бул макалада кытай жана кыргыз тилдеринин мисалында сөз оюну көйгөйү, аны түзүү механизмдери талкууланат. Бул көрүнүштүн ар кандай феномендерине байланыштуу терминология такталат. Сөз оюндарын түзүүнүн технологиялары жогорку жана төмөнкү деңгээлге бөлүнөт. Омонимия феноменине жана анын жогорку деңгээлдеги сөз оюнун түзүүдөгү ролуна өзгөчө көңүл бурулат.

Негизги сөздөр: кытай тили, омофондор, омонимия, сөз оюндары, иероглифтер.

Аннотация: В данной статье рассматриваются проблема игры слов на материале китайского и кыргызского языков, механизмы её создания, уточняется терминология в отношении различных проявлений данного феномена. Технологии создания игры слов подразделяются на высокоуровневые и низкоуровневые. Особое внимание уделяется явлению омонимии и её роли в создании высокоуровневой игры слов.

Ключевые слова: китайский язык, омофоны, омонимия, игра слов, иероглифы.

Abstract: This article discusses the problem of word play on the material of the Chinese and Kyrgyz languages, the mechanisms of its creation, clarifies the terminology in relation to various manifestations of this phenomenon. Technologies for creating wordplay are divided into high-level and low-level. Particular attention is paid to the phenomenon of homonymy and its role in the creation of high-level wordplay.

Key words: chinese language, homophones, homonymy, wordplay, characters.

Тил оюну ар дайым коомдун турмушунда өзгөчө орунду ээлеп келген жана ээлей берет. Иш жүзүндө алып карасак, балдар кичинекей кезинен эле, тилди өздөштүрүүдө, аны менен "ойной" башташат. Адатта, тилдик оюндарды жаратып, жөн гана алар менен ойнобостон, тилдик оюндардын мисалдарында адамдар, оюнду көңүлдүү деп кабыл алышып, тил оюндары менен байланышкан комизм эффектинин жардамы менен көңүлдөрүн жибите алышат.

Тилдик оюн тилдик көрүнүш катары ар дайым ата мекендик жана чет элдик илимпоздордун көңүлүн буруп келген. Билимдин ар кандай чөйрөлөрүндө жана табигый түрдө лингви-

стикада көптөгөн илимий эмгектер ушул көрүнүшкө арналган. Эң белгилүү адамдардын ичинен, биринчи кезекте, мындай изилдөөлөрдү белгилеп кетүү керек: "Сөз түзүүдөгү тил оюну" («Языковая игра в словообразовании») доктордук диссертациясы, изилдөө жазуучулардын лингвокреативдик ишмердүүлүгүнө арналган, акындар, журналисттер жеке сөз жасоо жаатында, тил оюнуна болгон каалоонун тышкы формаларын изилдөө жана алардын механизмдин талдоо аракети жүргүзүлгөн.

Тилдик оюн, ар кандай оюн иш-аракеттери сыяктуу эле, маданияттын элементи, кээ бир илимпоздордун пикири боюнча, ал тургай маданиятты түзүүчү элементтердин бири катары эсептелет. Оюн феномени көптөгөн кылымдар бою ар кандай багыттагы илимпоздордун көңүлүн өзүнө буруп келгени бекеринен эмес: философтор, эстетика көйгөйлөрү менен алектенген окумуштуулар, этнографтар, психологдор, лингвисттер ж.б. Философиядагы "оюн" термини утилитардык жана практикалык иш-аракеттерге каршы адамдардын (жана кээ бир жаныбарлардын) иш-аракеттеринин кыйла кеңири чөйрөсүн белгилөө адатка айланган. Оюндун жалпы философиялык теориясынын өнүгүшүнүн башталышы Ф.Шиллер менен Х.Спенсердин эмгектерине таандык. Биринчиси, адамдын эстетикалык принцибин ырастай, адамдын маңызына мүнөздүү мүнөздөмөнү оюндан көрө алган. Спенсер оюнду түшүнүү үчүн эволюциялык ыкманы иштеп чыгып, анын жогорку жаныбарларда бар экендигин көрсөттү. Голландиялык психолог Ф.Бейтендик, С.Фрейддин теориясына таянып, оюн үч баштапкы умтулууга негизделген: боштондукка чыгуу, биригүү жана калыбына келтирүү.

Голландиялык философ, тарыхчы жана культуролог Йохан Хуизинга [3] оюн концепциясын универсалдаштырууга аракет кылып, "оюн адамзат иш-аракетинин ар түрдүүлүгүнөн кабар берет" – деп аныктама берген. Оюн ал тарабынан маданий кубулуш сыңары каралып, маданият таануучулук ыкма катары талданат.

Оюндун психологиялык аспектилерин изилдөөдө негизги роль белгилүү психолог Д.Б.Элкотгауга таандык [4]. Адамдардын оюнун – идеологиялык иш-аракет деп аныктап, "анда адамдардын ортосундагы коомдук мамилелер түздөн-түз утилитардык ишмердүүлүктүн шарттарынан тышкары кайра жаралат", деп баса белгилеген. Ал "адамдардын оюну алардын иш-аракеттеринин кайра түзүлүшү, ошондой эле башка адамдар менен болго мамилелелеринде социалдык, жана адамзаттык өзгөчөлүгүн (милдеттери жана ченемдери) көрсөтөт", деп аныктама берген.

Оюн биздин аң – сезимибизде көбүнчө комизм менен байланыштырылат, бирок, албетте, Аристотель доорунан бери изилденип келе жаткан комикстин табияты өзүнчө изилдөөгө татыктуу. Мындай изилдөөнүн татаалдыгы комикстин өзгөчөлүктөрү менен аныкталат. Бир жагынан, комикс универсалдуу, башкача айтканда, кандайдыр бир кубулушту "олуттуу" же "күлкүлүү" деп эсептесе болот, экинчи жагынан, комикс динамикалуу, башкача айтканда, ар кандай маскировкалардын артына жашынуу оюнчук жөндөмүнө ээ. Ошол эле учурда, комикс адамга гана мүнөздүү экендигин баса белгилөө керек. Адам жана жаныбарлардын айрым жүрүм-турум белгилери комикстин объектилери болушу мүмкүн. Комизмдин универсалдуу мүнөзү аны адамдын адабий-көркөм чыгармачылыгынын эң ыңгайлуу предметине айлантат. [1].

Комизм субъективдүү, анын пайда болушу субъекттин байкалган кубулуштагы карама-каршылыкты табуу мүмкүнчүлүгү менен байланыштуу. "Комикс – бул эстетикалык категория, ой жүгүртүүнүн өзгөчө формасы, чындыкты конкреттүү кабыл алуу менен шартталган". Тилдеги комикстин типологиясынын маселеси боюнча профессор В.Д. Девкин "Көңүл ачуучу лексикология" («Занимательная лексикология») [2] деген эмгегинде "комизм сөзү" жана "комизм кырдаалдары" бар деп жазат. Ошол эле учурда, "кырдаалдык" комизм тилде юморду чагылдыруунун лингвистикалык каражаттарына гана кыйыр байланыштуу. Кырдаал өзү байкоочуну (сүйлөгөндү) жылмайтат, күлдүрөт. "Оозеки" тамашада сөздүн өзү күлкүлүү болуп эсептелет. Бул кырдаалды сүрөттөгөн сөздөрдүн өзү эле күлкүлүү болбосо, тигил же бул кырдаалга байланыштуу окуялар, жагдайлар күлкүлүү болбогондо, "кырдаалдык" тамашалар менен абал

башкача. Жагдайдын өзү табигый түрдө сөз менен сүрөттөлсө дагы, күлкү конкреттүү кырдалдын күлкүлүү учурунан келип чыккан.

Сөз комизми тилдеги юморду билдирүүнүн лингвистикалык каражаттарына түздөн-түз байланыштуу окшойт. Бир жагынан, бул түздөн-түз стилистикалык белгилери бар сөздөрдүн колдонулушунан көз каранды. Мисалы, булар сөздүктөрдө "тамаша" деп белгиленген бирдиктер болушу мүмкүн. Албетте, сөздө мындай сөздөрдүн болушу туруктуу жылмаюуга багытталат. Ушул көрүнүшкө карама-каршы учурларда кээ бир стилистикалык белгилери бар белгилерди же аларсыз учурдагы тамашаны жаратуу үчүн колдонулган сөздөр болушу мүмкүн.

Сөз оюну башка тилдик кубулуштардан айырмаланган өзгөчө белгилерге ээ.

Мисалы, ал чыныгы иш-аракеттер үчүн атайын шарттуу үлгүнү жаратышы мүмкүн. Сөз оюндарынын жардамы менен биз күнүмдүк дүйнөдөн айырмаланып турган экинчи дүйнөнү кура алабыз.

Күлкүлүү таасирлердин пайда болушу эки элементтин зарылдыгын болжолдойт: лингвистикалык ченемдердин бузулушу жана күчтүү карама-каршылык. Сөз оюндары каалаган натыйжага жетиши үчүн, анын негизги бөлүгү тилдик ченемдерди гана бузбастан, күчтүү карама-каршылыкка ээ болушу керек. Курч карама-каршылыктар гана көрүүчүлөрдүн көңүлүн бура алат. Сөз оюндары алгач практикалык максаттарды көздөбөйт, анын негизги максаты – көңүл ачуу. Жөнөкөй сөз менен айтканда, сөз оюндары адамдарга бакыт тартуулоо жана алардын жашоосун бир өңчөй болуп кетпөө үчүн колдонулат.

Философ Ж.Ф.Лиотар муну сөз оюнунун негизги атрибуттарынын бири деп эсептейт [4]. Мисалы, жазуу түрүндөгү айрым сөз оюндары окурмандарды ар дайым кубандырат. Андан тышкары, сөз оюндары – бул жаратуучуларга жана окурмандарга кызыктуу болгон тилдик тамашалардын негизги компоненти катары каралат. Бирок, азыркы социалдык тармактарда, айрыкча жарнама индустриясында, тил оюндарын колдонуу белгилүү бир практикалык максатты көздөйт, бул албетте, коомдун тынымсыз өнүгүүсүнүн натыйжасы.

Сөз оюндары өзгөчө кооздукка ээ. Сөз оюндарын жаратууда туруктуу эрежелердин жок болгондугуна байланыштуу, анын көпчүлүк бөлүгү фантазияга, чыгармачылык муктаждыктарына ылайык колдонулуп, чындыкка жакын, көрүнүктүү чыгармаларды жарата алат.

Экинчи жагынан алганда, сөз оюндары тилдик эрежелерди бузгандыктан, аларды так аткара турган ченемдер жок. Сөз оюндарынын негизги жоболорунун бири – эки тараптан тең (негизги топ жана аудитория) оюндун маанисин түшүнө билиши зарыл.

Кытай тили иероглифтик тил болгондуктан, ар бир иероглиф муун катары окулат. Кытай тилинде 400дөн ашык муун бар. Мындан тышкары, ар бир муундун өзүнчө тону бар, кытай тилинде жалпысынан төрт тон жана кошумча бешинчи (нейтралдуу) тон бар.

Угулушу боюнча бирдей угулган көптөгөн сөздөр ар кандай иероглифтерде жазылат жана натыйжада ар кандай маанини үшүндүрүшөт. Ушундан улам, кытай тилин угуп түшүнүүдө, ошондой эле окшош сөздөрдүн ортосундагы кызыктуу семантикалык байланыштарда белгилүү бир кыйынчылыктар жаралбай койбойт. Мисалга алсак, белгилүү кытай лингвисти Ан Цзице, тондорду эсепке албаганда, ү муунунун окулушу 177, *ji* – 163, ал эми *yi* мууну – 139 иероглиф менен жазылат деп аныктама берген. Бул кубулуш омофония (谐音 *xìeyīn*) деп аталат.

Атактуу кытайлык лингвист Чжао Юаньжэнь 赵元任 (1892-1982) омофония кубулушун мыкты чагылдырган 96 муундан турган “Ши” (Shī Shì shí shī shī) поэмасын жазган. Бул чыгарманы угууда жана фонетикалык жазылышы менен алып караганда таптакыр түшүнүксүз, анын мааниси иероглифтик белгилерде гана ачылат. Чындыгында, ал путунхуа диалектинде – нормативдик кытай тилинде гана кандай жазылса, ошондой өзгөрүүсүз угулат, ал эми диалектикалык сүйлөөдө окулушу көрүнөрлүк айырма жаратат.

Бүтүндөй кытай маданияты омофония идеясы менен жуурулушкан. Кытай эли байыртан эле салт-санаасын, үрп-адаттар жана ырым-жырымдарын омофония же болбосо сөз оюндары менен тыгыз байланыштырып сактап келишет жана да кийинки урпактарга өткөрүп берүүгө

аракет кылышат.Омофония менен байланышкан сөз оюндары кытай тилинин жана маданиятынын ажырагыс бөлүгү.

Чыгыш жылнаамасы менен белгиленген Жаз майрамын – Кытай Жаңы жылын тосууда ар бир үй-бүлөдө биринчи кезекте **福 fú** - "**бакыт**" иероглифин эшиктин сыртына илип коюу салтка айланган. Анын өзгөчөлүгү иероглифтин тескерисинен илиниши. Кытай тилинде “**福倒了 fú dào le**”- "бакыт тескерисинен илинип турат" деген сөз түрмөгү – айтылышы боюнча “**福到了 fú dào le** – “бакыт келет”, “ бакыт бизге оодарылып келет”, “оомат оойт”сөз айкаштарына окшош угулат.

Жаңы жылдык дасторконго биринчилерден болуп коюлуучу азыктар: балык**鱼 yú** - “**余 yú**” – байлык, бакубатчылыкты символдойт, тоок**鸡 jī** - “**吉**” **jí** – ийгилик, **黏糕 niángāo** күрүчтөн бышырылган таттуу тоочоттору, бул**年高 niángāo** "урматтуу жаш" сөз айкашы менен бирдей окулат. Анан, албетте, **角子 jiǎozi** – кичинекей күмүш тыйын (азыр аны көбүнчө мао деп аташат) менен үндөш болгон**饺子 jiǎozi** чүчпаралы дасторкондун көркүн чыгарат. [5].

Илгери пекинликтер бири-бирине кургатылган хурма, личжи, лонган (ажыдаардын көзү), каштан жана жийде салынган "бактылуу кутучаны" белекке беришкен. "Курма" **柿 shì** сөзү "иштер" **事 shì**, “ли (чжи)” **荔 lì** – "пайда" **利 lì**, лонган**桂圆 guìyuán** – "сүйүктүү" **贵 guì** жана "толук" **圆 yuán**, "каштан"**栗子 lìzi** – "баланы тарбиялоо" **立子 lìzi** сыяктуу угулат, "жийде" **枣 zǎo** – "эрте" **早 zǎo** сөздөрүнө үндөш. Баары биригип "бардык иштердин ийгиликтүү бүтүшү" – **万事如意 wàn shì rú yì**, "зор ийгилик жана пайда" **大吉大利 dà jí dà lì**, "үй-бүлө биригүүсү" – **团团圆圆 tuántuán yuányuán**, баланы эрте тарбиялоо **早立子 zǎo lì zǐ** маанисин түшүндүрөт.

Тайванда Жаз майрамында (Кытай Жаңы жылы) ата-бабаларга сыйынуу учурунда кипарис **栢枝 bǎi zhī** бутактарына мандариндер **桔子 júzi** жана курма **柿子 shìzi** илинет, бул бардык иштерде ийгилик каалайбыз **百事大吉 bǎi shì dà jí** деген маанини туюндурат.

Омофония үйлөнүү үлпөтүндө да көп ойнолот. Мисалы, колуктуну чийки чүчпара жеп, “шэн” деп чакырып, балалуу боло алаарын жана каалаарын көрсөтөт. Ошондой эле ал**苹果 píngguǒ** алма жеп, **鞍 ān** ээрдин үстүнөн атташы керек – бул**鞍 ān píngpíng ān'ān** – "тынчтык жана бейпилдик" сыяктуу угулат. Ошондой эле, жаңы үйлөнгөндөгө **红枣 hóng zǎo hóng** жана **longgan guìyuán** коюу салты бар, бул "балага **贵子 guìzi** төрөө үчүн эрте **早 zǎo**" дегенди билдирет.

Ошондой эле жагымсыз мааниге ээ болгон сөздөр бар. Балким, эң атактуусу төрт саны. Кытайлар мүмкүн болушунча андан алыс болууга аракет кылышат. Кеп, "төрт" **四 sì** дээрлик "өлүм" **死 sǐ** сыяктуу угулат.

Эч качан кол чатыр же саат белекке берилбейт. " Кол чатыр " **伞 sǎn** " тарап кетүү, жоюлуу, жоголуу " **散 sǎn** сыяктуу угулат. "Саат белек кылуу" **送钟 sòng zhōng** "акыркы сапарга узатуу" (б.а. өлүм) **送终 sòng zhōng** дегенди билдирет. Сүйүшкөндөр алмурутту бөлүшпөйт, анткени “алмурутту бөлүү” **分裂 fēn lí** – “бөлүнүп кетүү, ажырашуу, ” **分离 fēnlí** маанисине барабар. [6].

Жыйынтыктап айтканда, омонимияга байланыштуу суроолор бүгүнкү күнгө чейин актуалдуу деп айткым келет. Омонимдердин саны токтобой өсүүдө, анткени убакыттын өтүшү менен тил системасы өнүгүп турат. Тилдер аралык омофондор сыяктуу көптөгөн ар кандай

аспектилер дагы эле жакшы изилдене элек, сөз оюндарына жана ага байланыштуу кубулуштаржөнүндө дагы көп нерселерди изилдөө керек.

Колдонулган адабияттын тизмеси:

1. Бабушкин А.П. Два подхода к пониманию каламбура, Известия Воронежского государственного педагогического университета №2 (261). – Воронеж, 2013. – С. 187-188
2. Лохова С.К. Игра слов в политическом дискурсе (компьютерный анализ политической метафоры). — Автореф. дисс. к.ф.н. – Москва, 2007.
3. Маслова В.А. Политический дискурс: языковые игры или игры в слова? Политическая лингвистика. – Вып. 1 (24). – Екатеринбург, 2008.
4. Коновалова О.Ю. Омонимия и квазиомонимия в разных функциональных стилях речи: Дис.канд. филол. наук. М., 2001.
5. Омонимия современного китайского языка как средство создания комического эффекта в анекдотах // Молодежный научный форум: Гуманитарные науки: электр. сб. ст. по материалам I студ. междунар. заочной науч.-практ. конф. — М.: «МЦНО» 2013.
6. Хаматова, А.А. Омонимия в современном китайском языке / А.А. Хаматова. — Учебное пособие. — М.: АСТ: Восток-Запад, 2006.
7. <https://anashina.com/omofony-v-kitajskom-yazyke/>
8. https://ru.xcv.wiki/wiki/Homophonic_puns_in_Standard_Chinese#References